

© А. В. Буйських, Т. М. Шевченко * 2021

ОЛЬВІЙСЬКІ ПЕРИРАНТЕРІЇ

У статті здійснено узагальнювальний огляд відкритих кам'яних та керамічних посудин, знайдених на священних ділянках Ольвії, уточнено їх датування у межах кінця VI—V ст. до н. е. Ідеться про перирантерії — посудини для води на киталт неглибоких блюд, що встановлювалися на вертикальних ніжках-п'єдесталах та використовувалися під час ритуальних дій. Зроблено спробу їх функціональної атрибуції стосовно культів, що відправлялися в Ольвії.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Ольвія, теменос, перирантерій, вотивні приношення, лутерій

У 1979 р. під час досліджень Західного теменоса Ольвії в ямі 21 було знайдено половину великої, неглибокої за своїм об'ємом відкритої посудини, виготовленої з глини, що була інтерпретована як лутерій (рис. 1: 1—3). На думку А. С. Русяєвої, цей лутерій мав аттичне походження, час його виготовлення — кінець VI ст. до н. е. Діаметр посудини сягав майже 90 см, і такий розмір навів автора розкопок на ідею зіставлення її з розмірами круглого віваря, відкритого західніше храму Аполлона Ієтра. У результаті автор припустила, що круглі монолітні віварі могли складатися з кількох частин і зверху на них могли встановлюватися такі чаші для узливань (Русяєва 2006а, с. 60, рис. 54: 1).

За півстоліття, що минули, ця посудина¹ лише вдруге привернула увагу дослідників, причому не так через свою незвичайну форму та розміри, як через висновок щодо її використання (Шевченко 2021, с. 106-107). Виходячи із сучасних знань про культове начиння,

що встановлювалося на сакральних ділянках та використовувалося під час обрядових дій, можна запропонувати дещо інше трактування її функціонального призначення. Крім того, значна та різноманітна колекція археологічних матеріалів, що походять із Ольвії, дає змогу поставити питання про наявність у ній інших, таких чи подібних посудин, визначити їхню функціональну атрибуцію та спробувати встановити їхню роль у ритуальних практиках.

Наведемо детальний опис посудини. Її зовнішній діаметр по краю скошеного всередину вінця сягає 88 см, внутрішній — 76 см; виріб масивний, із стінкою завтовшки 4—4,5 см під краєм, 3 см у придонній частині, глибина становить всього 7,5 см. У центрі дна по зовнішній стінці розміщено виступ-зуб для вставки у заглиблення основи конусоподібної форми у вертикальному перерізі діаметром 12 см (по нижній площині) — 17 см (у місці примикання до зовнішньої стінки). Для посилення стійкості в центрі виступу зроблено заглиблення діаметром та глибиною 6 см, воно передбачало додатковий виступ по центру заглиблення основи (рис. 1: 4).

Глина посудини щільна, містить значну кількість крупних часточок кварцу та піроксену жовто-червоного відтінку, 2.5YR 4/6-5/6, усередині має щільне світло-жовте покриття рідкою глиною, зовні покриття майже відсутнє, хоч і ця поверхня ретельно затерта. На поверхні в центральній частині помітна значна кількість дрібних вибоїн, до того ж тут збереглися сліди довготривалого горіння. Унаслідок цього глина має темніший колір, вона перепалена, і тому більш крихка, діаметр цієї плями близько 42 см. Зовнішній край висотою 8 см розділено на декілька ярусів, із яких верхній — це гладенька абака, а на інші нанесено рельєфний декор — пояс ов (іонійський кіматій) між двома поясами дрібних перлів. Спостереження за особливостями штампованого декору дали змогу встановити, яким чином він наносився. Декор було відбито штампом, який складався з однієї ови, так,

* БУЙСЬКИХ Алла Валеріївна — член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0001-7233-1288, abujskikh@ukr.net

ШЕВЧЕНКО Тетяна Миколаївна — молодший науковий співробітник відділу Археології Нижнього Побужжя Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України, ORCID 0000-0002-4237-8074, tanua.shevchenko@ukr.net

¹ Зберігається в експозиції НІАЗ «Ольвія» НАН України, 519, польовий № О-79/163. Тут і далі, крім рис. 5, фото та рисунки профілів виконала А. В. Буйських.

що розподільна стрілка залишалася зліва. Таким самим чином наносився й штамп із перлів. Техніку нанесення цього штампу вдалося дослідити за верхнім рядом — штамп складався з однієї перлини та обмежувальних розподільювачів із кожного боку. Шви між окремими штампами ретельно затиравалися, проте подекуди місця примикання окремих штампів добре помітні (рис. 1: 5). Стилiстичні особливості декору — ови видовженої та заокругленої форми, розподільні стрілки, що виступають між ними на повну висоту, а також овальні перлини — дають змогу датувати виріб не раніше середини V ст. до н. е. Стратиграфічні умови знахідки не протирічають такій даті ².

Найімовірніше, ця посудина співвідноситься із перирантерієм (давньогрецьк. τὸ περιραντήριον) — великою чашею для священної води, з якої здійснювалося кроплення або очищення учасників обрядових дійств. Найдавніша згадка про перирантерії у письмових джерелах міститься у Геродота, за свідченням якого лідійський цар Крез пожертвував до святилища Аполлона у Дельфах серед багатьох інших подарунків два перирантерії із золота та срібла (Herod. I. 51) ³. Дещо пізніша згадка про перирантерій міститься в дельфійському будівельному написі IV ст. до н. е., що зберіг ім'я підрядчика, який зголосився виготовити для цього ж святилища новий перирантерій та ніжку-п'єдестал (детальніше про організацію у святилищі будівельних робіт на підставі аналізу лапідарних написів див.: Кузнецов 2000, с. 192-193). Ці свідчення прямо вказують на неординарну роль великих посудин на п'єдесталах не лише як дорогоцінних подарунків — вони слугували інвентарем у публічних обрядових дійствах.

Археологічні ж знахідки посудин або їх частин, які дослідники пов'язують із перирантеріями, відносяться до ранішого часу, ще до другої половини VII ст. до н. е. Вони знайдені у великих панеллінських святилищах — Дельфах, Коринфі, Олімпії, Афінському Акрополі, на о. Самос; при цьому вони мали фігурні п'єдестали у вигляді трьох жіночих фігур або тварин. Стилiстичний аналіз останніх указує на ймовірно східногрецьке походження таких

посудин (Ducat 1964, р. 600-605). Крім того, керамічний перирантерій походить із святилища VII—VI ст. до н. е. на хорі Кротона в Південній Італії (Genovese 1999, tav. 39, fig. 2). Керамічна посудина, або «басейн», знайдена в одному з міських святилищ Сиракуз архаїчного часу (Doepner 2002, S. 239, Kat. 8, b). З Аполлонії Понтійської походить аналогічний до ольвійських керамічний перирантерій, датований V ст. до н. е., профілювання якого складається з абаки, іонійського киматію та шнура перлів (Apollonia du Pont 2019, cat. 124).

Використання перирантеріїв на культових ділянках продовжувалося і в елліністичний час. Великі кам'яні чаші, або «резервуари», було знайдено у святилищі Афродіти на Кіпрі елліністичного часу — вони, на думку авторів розкопок, як ємності для води широко застосовувалися не лише у жертвоприношеннях, зокрема й тварин, а й у суто утилітарних справах, проте пов'язаних із культовою ділянкою, — поливі рослин, прибиранні священної території після жертв тощо (Fourrier, Hermany 2006, р. 157-159, pl. 46, 4—5). Край прикрашеної рельєфним декором керамічної ніжки-п'єдесталу походить з Аполлонії Понтійської, причому контекст знахідки в цьому випадку міський (Apollonia du Pont 2019, cat. 127).

На Західному теменосі знайдено фрагмент ще одного керамічного перирантерію з реконструйованим зовнішнім діаметром близько 50 см, висотою по зовнішньому краю 6,8 см; профіль його вінчика поканий на обидві сторони, завтовшки 5 см, товщина стінки посудини становить трохи менше 3 см (рис. 2: 1—2) ⁴. Глина містить дрібні часточки вапняку та піроксену, кварц насиченого червоного відтінку, 10R 3/6, має заглажену внутрішню поверхню. Його профіль побудовано за близькою схемою: абака — рельєфний іонійський киматій — підпрямокутний виступ замість лінії перлів. Привертає увагу не дуже охайно та нечітко відбитий штамп киматії, нахилений трохи вправо, і так само неохайно підрізаний виступ під ним. Округлі за формою ови та розподільні стрілки, що виступають на всю довжину, дають змогу запропонувати його дату в межах першої половини V ст. до н. е., незважаючи на те, що культурний шар, у якому знайдено фрагмент, датується

² Посудину знайдено в ямі, до якої було скинуто храмовий інвентар, що вийшов з ужитку, тобто в ботросі. Датування ями за часом засипу — кінець V ст. до н. е. (Русяева 1979/17, с. 21).

³ Ф. Г. Міщенко (1888) та Г. А. Стратановський (1972) переклали цей термін як «кропильниця», А. О. Білецький (1993) — як «посудина для святої води».

⁴ Зберігається в наукових фондах НІАЗ «Ольвія» НАН України, польовий О-84/АГД/97.

Рис. 1. Керамічний перирантері: О-79/АГД/163 (інв. 379)

Fig. 1. Ceramic perirhanterion: O-79/AGD/163 (inv. No. 379)

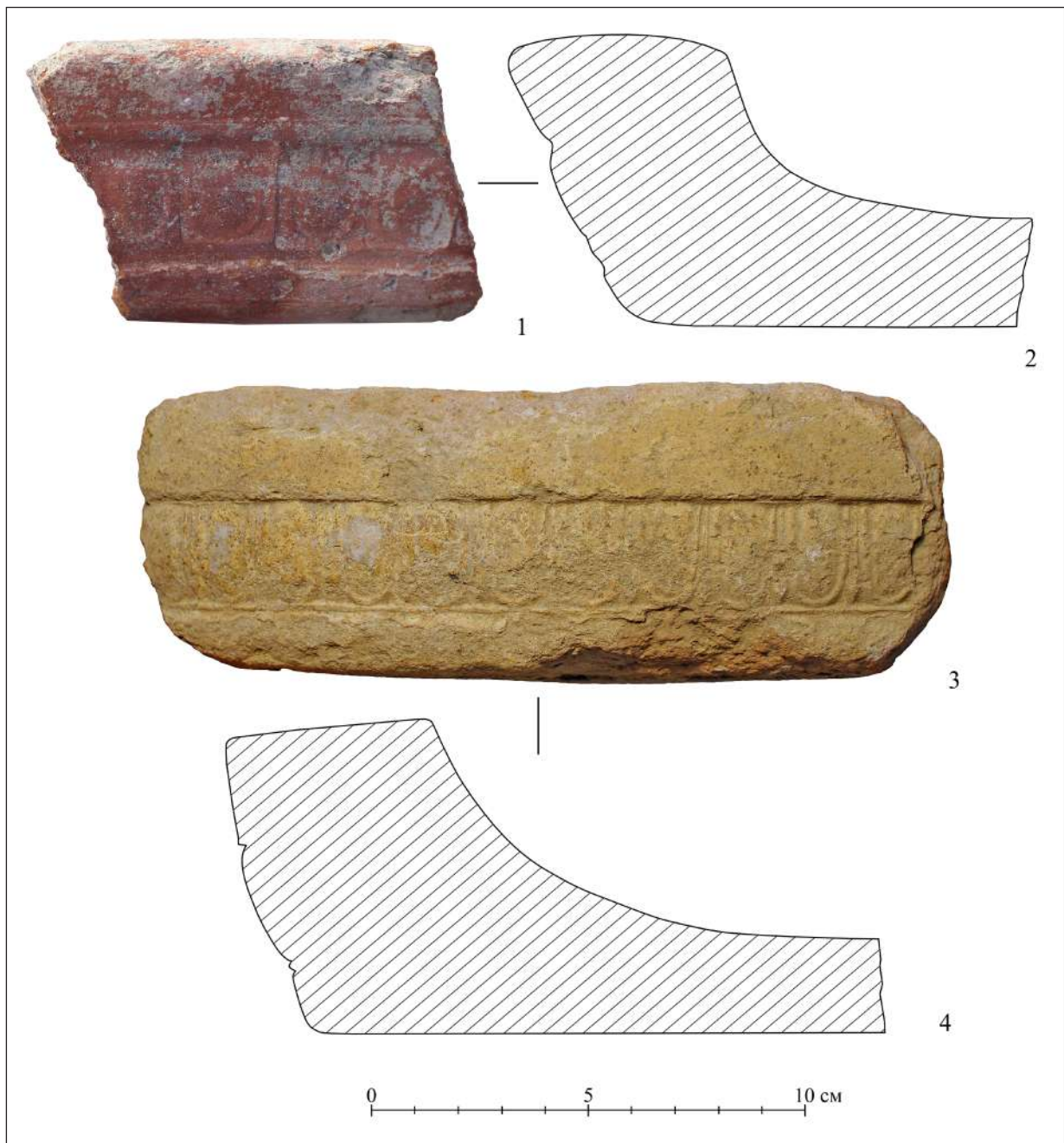

Рис. 2. Керамічні перирантерії: 1–2 — О-84/АГД/97; 3–4 — Б7-516, О-40/1081

Fig. 2. Ceramic periranthria: 1–2 — О-84/АГД/97; 3–4 — Б7-516, О-40/1081

за керамічними знахідками у межах VI — IV ст. до н. е. (Русяева 1984).

Такий специфічний культовий інвентар, знайдений на одній із ольвійських культових ділянок, змусив нас поставити питання про його унікальність або ж наявність інших подібних посудин в Ольвії. Результати пошуків заслуговують на увагу, оскільки знайдені на Західному теменосі перирантерії виявилися не єдиними посудинами такого

типу в Ольвії. Цікавою здається і топографія цих знахідок.

З'ясувалося, що частини керамічного перирантерію, край із майже ідентичного за своїми розмірами (встановлений автором публікації М. В. Скудновою, діаметр становить 81 см) та профілюванням (іонійський киматій між двома смужками перлів) і профільна частина ніжки-п'єдестала з аналогічним декором (іонійський киматій на стріч-

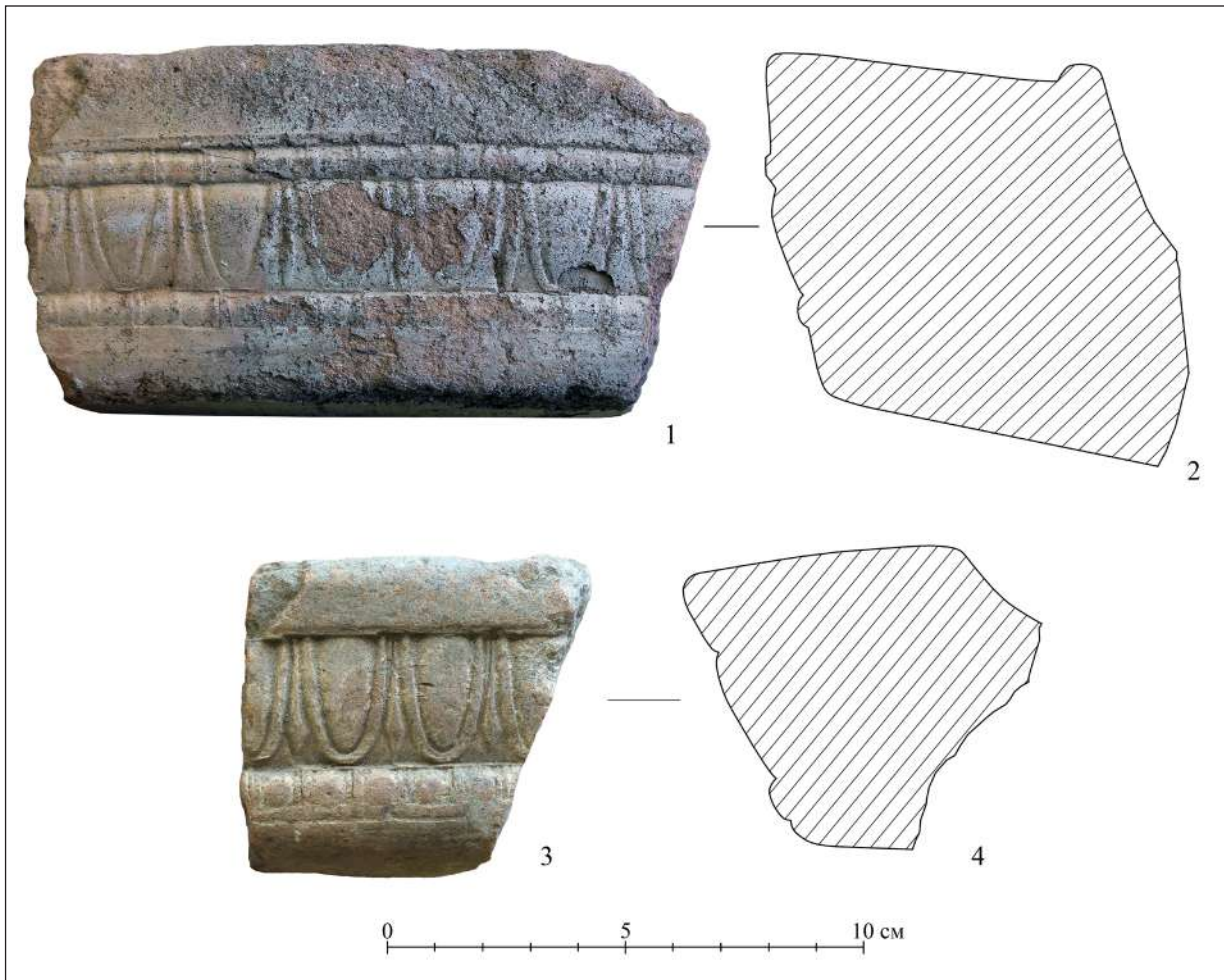

Рис. 3. Керамічні перирантерії: 1–2 — О-61/761; 3–4 — О-57/676

Fig. 3. Ceramic perirantharia: 1–2 — O-61/761; 3–4 — O-57/676

ка перлів) — знайшов на території римської цитаделі в південній частині Ольвії у 1905—1906 рр. ще Б. В. Фармаковський. Тоді ж було знайдено й уламки мармурових «блюд» із залишками написів уздовж краю. Автор пізнішої публікації фрагментів цього перирантерію вважала, що його потрібно датувати кінцем VI ст. до н. е. (Скуднова 1959, с. 253, рис. 6—7), хоча стилістична манера опрацювання штампованого декору свідчить про дещо пізнішу дату, як в аналогічній посудині із Західного теменоса⁵. Усі такі знахідки автор розкопок, які він продовжив у 1924 р., пов'язав із храмом Аполлона Простата, який він локалізував тут і атрибував їх як «уламки храмового начиння»

⁵ Судячи з опублікованого фото, штампований орнамент на цей перирантерію наносився таким самим чином, як нам вдалося простежити на перирантерії із Західного теменоса. Це дає підстави вважати, що дві вказані посудини цілком ідентичні, тому й реконструйований діаметр перирантерію з цитаделі можна відкоригувати в бік збільшення.

(Фармаковський 1926, с. 161). З огляду на те, що локалізація храму саме тут у подальшому не підтвердилася (Крыжицкий 1985, с. 162), а значну кількість культового начиння знайдено в перевідкладених культурних нашаруваннях цитаделі, є підстави вважати, що ці посудини дійсно могли потрапити сюди тільки з культової ділянки.

Така ділянка на території пізнішої римської цитаделі локалізована останнім часом. Це — Південний теменос, на якому провідним був культ Афродіти. Крім того, з розкопок цієї культової ділянки походить ще одна посудина такого типу. Край мармурового перирантерію⁶ було знайдено також у ботросі на Південному теменосі, час засипу якого вузько датується, з огляду на наявність у ньому чорно- та червонофігурного аттичного посуду, близько 590 р. до н. е. (Vujskikh 2015, р. 228-231, fig. 7: 4). Графіті з посвятами на честь Афродіти та Героя Вісника (Ангела) пов'язують

⁶ Зберігається у Наукових фондах НІАЗ «Ольвія» НАН України, польовий О-2008/Р-25/3479.

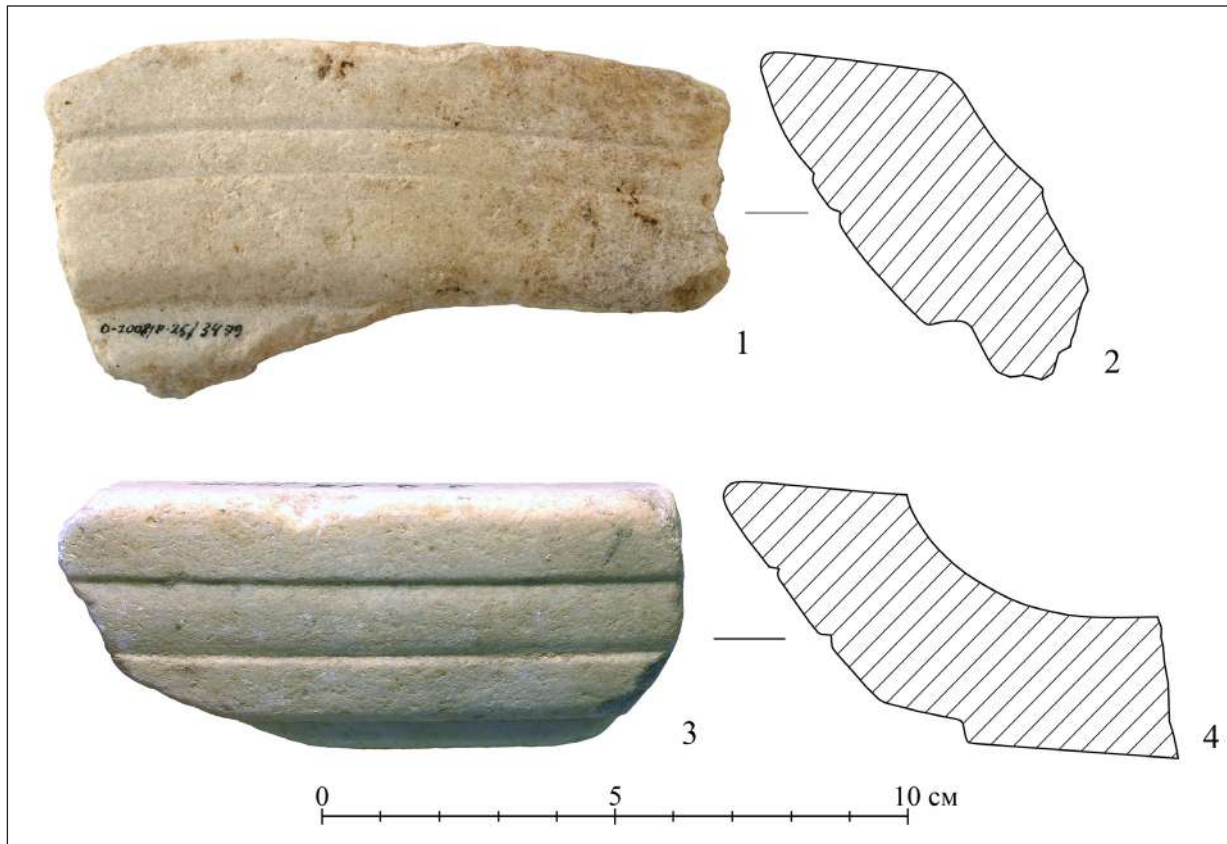

Рис. 4. Мармурові перирантерії: 1—2 — О-2008/Р-25/3479; 3—4 — Б2-1439

Fig. 4. Marble periranthia: 1—2 — О-2008/Р-25/3479; 3—4 — Б2-1439

цей ботрос із похованням у ньому культового начиння, використаного під час ритуалів на культовій ділянці. Посудину вирізано з білого дрібнокристалічного східносередземноморського мармуру (рис. 4: 1, 2). За профілем він дещо схожий на згадані керамічні перирантерії — має скошений всередину вінець, його зовнішній край розділено на кілька горизонтальних ярусів. Нижній представлено сплюсненим іонійським киматієм, верхній — поясом перлів. Однак у цій посудині горизонтальні яруси виконано без рельєфного опрацювання; завершувався край гладенькою абакою. Мармуровий перирантерій мав дещо менші розміри за згадані керамічні, його реконструйований діаметр становить близько 46 см, висота рельєфного краю 6,5 см. Поганий стан збереження та відсутність основного об'єму не дають змогу з'ясувати будь-які подробиці його використання.

Зазначимо, що в Ольвії відомі й інші знахідки великих кам'яних та керамічних відкритих посудин із рельєфним опрацюванням зовнішнього краю. Їхнє походження не прив'язане до культових ділянок, мало того, вони традиційно інтерпретувалися дослідниками як лутерії — посудини широкого призначення, передусім побутово-

го та господарчого вжитку. Проте слід визнати, що навіть у єдиній до цього часу загальній типології керамічних лутеріїв, здійсненій за матеріалами Ольвії, посудини з рельєфним опрацюванням зовнішніх країв виділено в окремий тип. Так, Н. О. Лейпунська віднесла до типу I фрагменти двох таких лутеріїв та схарактеризувала їх як «масивні плоскодонні». Авторці вдалося правильно датувати їх VI—V ст. до н. е., виходячи зі стилістики штампованого рельєфного декору, та слушно наголосити на відсутності точних аналогій (Лейпунська 1980, с. 35, рис. 1, 6—7). Дійсно, близькі, проте не абсолютні аналогії було знайдено серед ранніх матеріалів Пантикапею, проте в цьому випадку йшлося справді про суто господарчу посудину на кільцевому піддоні з діаметром краю близько 40 см (Зеест, Марченко, 1962, с. 152, рис. 3: 1, рис. 4: 1—3).

Аналогічні посудини, мармурову та керамічну, було знайдено під час розкопок ділянки НГ у Нижньому місті⁷. У цьому випадку їх

⁷ Обидві посудини зберігаються у фондах НМІУ, Б2-1439 (мармурова), Б7-516 (О/40-1081, керамічна). Висловлюємо вдячність завідувачці відділу археології О. О. Пукліній за сприяння в опрацюванні цих посудин.

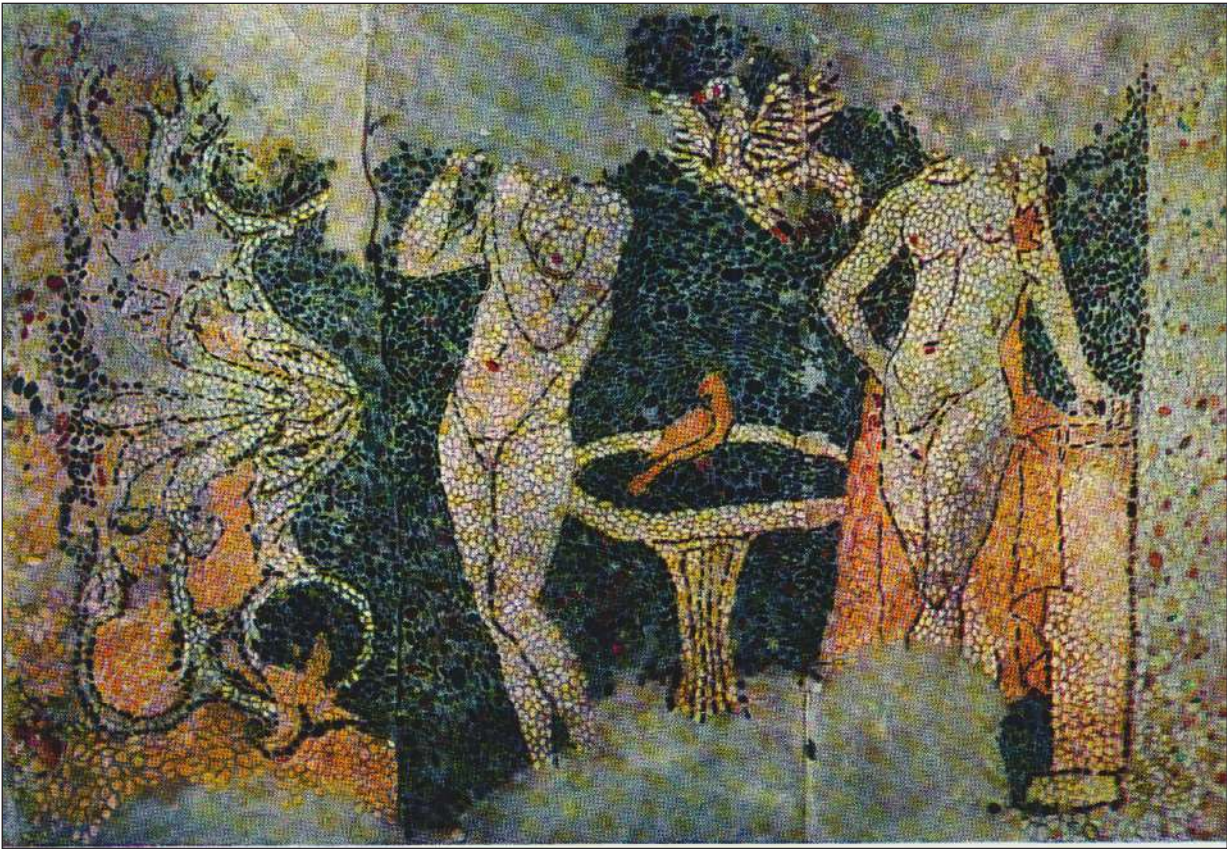

Рис. 5. Мозаїка із зображенням Афродіти Уранії та Афродіти Пандемос. Херсонес (за: Белов 1953)

Fig. 5. Mosaic depicting Aphrodite Urania and Aphrodite Pandemos. Chersonesos (after: Белов 1953)

місцезнаходження варто вважати радше випадковим, воно трапилося за рахунок переміщення ґрунту по схилах городища, оскільки тут по всій площі було досліджено будівельні комплекси перших століть н. е. (детальніше про сучасну інтерпретацію споруд, відкритих на ділянці НГ, див.: Козленко 2021, с. 360-365). Край мармурового перирантерію висотою 5,8 см із реконструйованим діаметром близько 56 см містить горизонтальні яруси по зовнішньому краю. Профіль складається з двох сплоснених іонійських киматіїв, позбавлених рельєфного опрацювання, та увінчуючої абаки (рис. 4: 3—4). Край керамічного перирантерію, глина якого жовто-червонуватого кольору, містить дрібні часточки вапняку та піроксену, 2.5YR 5/6, висотою 7,5 см, із реконструйованим діаметром також близько 56 см складається з абаки та двох рельєфних поясів, іонійського киматію і перлів (рис. 2: 3—4). Датування обох посудин, виходячи з профілювання та стилістики декору, визначається у межах V ст. до н. е.

Ще два фрагменти керамічних перирантеріїв було знайдено під час досліджень житлового кварталу на захід від ольвійської агори.

Незважаючи на те що вони походять з перемішаних культурних нашарувань із перевалюванням знахідок елліністичного часу, обидва фрагменти мають беззаперечні стилістичні ознаки, за якими датуються у межах класичного часу. Відповідно, їх походження також не прив'язане до житлових комплексів (Славин 1961/10; 1957/13)⁸. Один із них має реконструйований діаметр не менше 80 см, нахилений усередину край шириною 6,5 см із рельєфною закраїною, стінку завтовшки 4 см (рис. 3: 1—2). Глина виробу груба, містить пісок та подрібнені камінці, зокрема кварц, насичена дрібними часточками вапняку червоно-рожевих відтінків, 10YR 5/6. Внутрішня та зовнішня поверхні вкриті світлою жовтою обмазкою; фрагмент обгорів. Зовнішній край містить штампований рельєфний орнамент — іонійський киматій з овами між двома смугами перлів. Загострена підтрикутна форма ов указує на час виготовлення виробу не раніше кінця V, а

⁸ Зберігаються в Наукових фондах Інституту археології НАН України, колекція 29, польові О-61/761 та О-57/676. Висловлюємо вдячність зберігачу колекції к. і. н. Т. М. Шевченко за допомогу в обробці матеріалів.

1

2

3

4

5

6

Рис. 6. П'єдестали під лутерії: 1–2 — мармур; 3 — кераміка; 4–5 — вапняк; 6 — туф

Fig. 6. Pedestals for louteria: 1–2 — marble; 3 — ceramics; 4–5 — limestone; 6 — tuff

можливо, й на першу половину IV ст. до н. е. Реконструйований діаметр другого перирантерію сягає 60 см, він має скошений усередину край завтовшки 6 см (рис. 3: 3, 4). Глина виробу містить дрібний пісок, часточки вапняку та піроксен коричнювато-жовтуватого відтінку, 5YR 6/4. Штампований орнамент по зовнішньому краю складається з ов та стрічки перлів під ними. Форма підтрикутних видовжених ов і круглих перлів свідчить про датування виробу пізньокласичним часом.

Найближча до Ольвії північнопричорноморська знахідка мармурового перирантерію, близького за манерою опрацювання зовнішнього краю, походить з Ніконію. Авторка розкопок традиційно інтерпретувала знайдений фрагмент мармурової чаші як кам'яне блюдо, або мортару (Секерська 1989, с. 92 рис. 60: 6). У святилищі Кабірів у Німфеї, що функціонувало в кінці VI — першій половині V ст. до н. е., було знайдено три посудини, або блюда, як їх визначив автор розкопок: одну мармурову діаметром близько 70 см та дві керамічні, з яких одна мала діаметр 79 см, а друга, від якої зберігся фрагмент, була прикрашена рельєфними овами (Худяк 1962, с. 19, рис. 8: 1). Німфейські знахідки підтверджують використання перирантеріїв у культових практиках, які здійснювалися в цьому святилищі.

І насамкінець, до цієї ж категорії слід найімовірніше віднести й посудину на п'єдесталі, біля якої стоять дві жінки, зображену на відомій мозаїці елліністичного часу з Херсонесу (рис. 5) (Белов 1953, с. 279-295, рис. 4—5). Тракткування сюжету не як побутової сцени, а як міфологічної, із зображенням двох іпостасей Афродіти, Уранії та Пандемос (Домбровський 1994, с. 203-204), біля лутерію, у якому сидить голуб, символ цієї богині, не протирічить нашому трактуванню цієї посудини як саме перирантерію.

Стан ольвійських знахідок, крім керамічної, у якої зберігся виступ для кріплення, не дозволяє достеменно стверджувати, яким чином усі ці посудини стояли або кріпилися на певній основі. Проте саме наявність виступу підказує, що всі ці вони, найімовірніше, стояли на високих ніжках-п'єдесталах. Проте жодний із таких п'єдесталів за ольвійськими матеріалами поки що не атрибутується напевно, принаймні для раннього часу.

Відзначимо також ще один дискусійний момент, на який треба звернути увагу при ви-

вченні перирантеріїв. Ідеться про посудини, відомі в історіографії як лутерії (давньогрецьк. τὸ λουτήριον). Зазвичай це ємності для омовіння (вмивання), які встановлювалися на високі п'єдестали у формі колонок та були виготовлені з тих самих матеріалів. Як правило, їх пов'язують із щоденним побутом. Мабуть, через схожу форму та використання в літературі такі вироби часто називають «лутеріями», не розділяючи їх сакральне та профанне застосування. Дійсно, численні знахідки лутеріїв, що датуються від VI по IV ст. до н. е., свідчать, що вони мають менші розміри, додаткові морфологічні складові — ручки, зливи; часто вони встановлювалися не на високу підставку, а вироблялися (ідеться передусім про керамічні вироби) на кільцевому піддоні (див. наприклад: Зеест, Марченко 1962, с. 149-154, рис. 1—5; Лейпунська 1980, с. 33-45, рис. 1: 1—5, 8—23; рис. 2—4).

Переважна кількість знахідок лутеріїв у різних контекстах, мабуть, і спричинила певну термінологічну плутанину (до речі, і в літературі щодо пам'яток Середземномор'я також відсутній єдиний термін), результатом якої стала атрибуція за Північним Причорномор'ям усіх без винятку великих відкритих посудин як лутеріїв. А проте переважно побутове використання лутеріїв, скоріше за все, слід відносити до більш пізнього часу, причому їх кількість у житлових будинках напевно послідовно збільшується до кінця класичного — на початок ранньоелліністичного часу. Так, у «будинку з мозаїками», який існував у першій половині IV — на початку III ст. до н. е. в Еретрії, що на о. Евбея, знайдено круглий мармуровий «стіл», за визначенням авторів публікації, діаметром понад 50 см, що мав виступ для кріплення на ніжці-п'єдесталі. Цю посудину було атрибутовано в контексті передпокою до андрона — місця застільних трапез господаря (Ducrey, Metzger, Reber 1993, p. 44-46, fig. 43). З будинку IV походить мармуровий лутерій, або «Waschbecken», за визначенням автора публікації, а приміщення, у якому його було знайдено, відповідно, пов'язане з омовінням (Reber 1998, S. 82-83, Abb. 129).

Красномовні приклади побутового використання лутеріїв дають матеріали халкідського міста Олінф, що існувало в пізньокласичний час і було зруйноване Філіпом Македонським у 348 р. до н. е. Тут під час розкопок житлових будинків лише за два роки було знайдено сім лутеріїв (у цьому випадку використано терміни

«basin» та «washbasin») і близько тридцяти підставок (п'єдесталів) до них, також виконаних із мармуру або кераміки (Robinson, Graham 1938, р. 317-320). Надзвичайно цікавою є топографія знахідок чотирьох канельованих п'єдесталів в одному з будинків — один знайдено *in situ* у внутрішньому дворі, один — у кухні, один — у пастаді (портику) разом із фрагментом лутерію та ще один — у приміщенні. За спостереженнями авторів розкопок, лутерії частіше знаходили в приміщеннях будинків, а рідше — на подвір'ях або в кухнях (Robinson, Graham 1938, р. 317). В іншому будинку лише у подвір'ї було знайдено п'ять аналогічних п'єдесталів, канельованих та неканельованих, і мармуровий лутерій (Robinson 1930, р. 64, fig. 171, 173—176). Зафіксований розподіл знахідок свідчить, що вказані посудини мали переважно утилітарний характер. Проте не можна виключати, що локація таких посудин у дворі, тобто в публічному просторі, хоч і в межах одного будинку, може свідчити також про його залучення до приватного (родинного) ритуалу, який здійснювався в цьому будинку.

Саме в другій половині IV ст. до н. е. традиція використання великих відкритих посудин продовжувалася з переважанням уже суто побутової їх функції. Тому вони впевнено класифікуються як домашній меблевий інвентар. Такі мармурові п'єдестали, інтерпретовані як ніжки від стола (Tischfuß), знайдено в житлових будинках Приєни, що в Іонії, та Кассопе, що в Епірі (Hoerpfner 1999, S. 348-349, 380-381). Таким же чином, як деталі меблювання, інтерпретовано ніжки лутеріїв елліністичного часу з Істрії (Alexandrescu Vianu 2000, cat. 264—265, pl. 102); вони відомі разом із кам'яними лутеріями в житлових будинках того самого часу на о. Делос (Bruneau et al., 1970, pl. 33, C10-C32). Тобто починаючи з пізньокласичного часу лутерії вже широко використовувалися в побутовій сфері — для вмивання, відправлення домашнього ритуалу, а також у господарчих справах, зокрема для випікання хліба (Cahill 2002, р. 99-100, fig. 21; 2010, р. 482-483, fig. 3—4).

Ольвія, безумовно, не стояла осторонь від швидкого запозичення загальногрецьких норм організації щоденного життя та їх запровадження серед населення. Тож ольвійська колекція дає приклади різноманітних фрагментів лутеріїв, а також п'єдесталів для лутеріїв, виготовлених із каменю — мармуру, вулканічного туфу та місцевого вапняку, та керамічних

(рис. 6: 1—6). Цікаво, що практично всі вони походять із розкопок житлових кварталів елліністичного часу — у центрі Верхнього міста та в північній частині Нижнього міста.

Загалом, ритуали очищення священною водою, що зберігалася в спеціальних посудинах, відомі в давньогрецькій релігії вже з епохи Гомера (Zaidman, Pantel 1989, р. 31). Роль води у ритуальних практиках, як відомо, була досить суттєвою, особливо коли це було пов'язано з використанням води зі священних джерел чи штучних водойм, розташованих на території святилищ (див. детальніше: Guettel Cole 1988, р. 161; Heland 2007, р. 62-64; 2009, р. 95-99). У випадку Ольвії (мабуть, і інших центрів) джерела з проточною водою замінювалися штучними ємностями для води, басейнами та цистернами (див. про цистерни на Західному теменосі: Русяєва 2006b, с. 91-93, рис. 87—88). У літературі, присвяченій дослідженню культових ділянок в античних полісах, поширена думка, що посудини з чистою водою зазвичай залучалися до ритуалу, який відбувався на культовій ділянці біля вівтаря (Bergquist 1967, р. 113). На підставі аналізу багатьох свідчень відомо, що перирантерії встановлювалися біля входу до святилища саме з метою кроплення відвідувача священною водою перед початком ритуальних дій (Guettel Cole 1988, р. 162). Крім ритуального очищення, вода мала й суто утилітарну функцію під час приготування та вживання жертвовної їжі, незалежно від того, звідки її брали — з природного джерела чи штучної ємності (Bergquist 1998, р. 65; Gebhard 2002, р. 71).

Сліди горіння на внутрішній поверхні ольвійського перирантерію свідчать, що його функціональне використання на Західному теменосі виявилось дещо іншим, ніж аналогічних посудин із дорогоцінних металів, про які згадує Геродот. Це означає, що, крім своєї основної функції як вмістилища для води, він цілком імовірно міг правити ще й за вівтар, проте не для узливань, як вважала авторка розкопок, а саме для спалювання жертв. Це могло статися в процесі його експлуатації, зокрема після пошкодження й унеможливлення використання як ємності з водою. Тож на прикладі керамічного перирантерію із Західного теменоса можна стверджувати, що принаймні в Ольвії функції таких посудин могли за певних обставин змінюватися, хоча й не виходили за межі сакрального функціоналу.

Короткий огляд перирантеріїв, посудин для води, які використовувалися в омовінні на культових ділянках, свідчить, що про їх наявність в Ольвії можна говорити вже починаючи з пізньокласичного часу. Пік використання перирантеріїв припадає на V ст. до н. е. Тож їх синхронні знахідки на різних культових ділянках не випадкові. Вони дозволяють стверджувати, що розвиток місцевої ритуальної традиції в Ольвії відбувався відповідно до традиції, прийнятої в метрополії: святилище мало бути обладнане всіма необхідними аксесуарами (див. детальніше про священні дарунки: Linders 1987, p. 120). Такі знахідки невідомі на поселеннях ольвійської хори, що вказує на суто міський характер їх

використання. Привертає увагу той факт, що значну кількість посудин виготовлено з довізного мармуру; крім того, об'єктом імпорту, на нашу думку, є також усі керамічні посудини. Таким чином, вони розширюють сучасні уявлення про номенклатуру імпортованих виробів до Ольвії, що їх використовували як обладнання на культових ділянках. Чи варто вважати їх своєрідними підношеннями на теменосі, відповісти напевно поки що важко. Сучасні знання про використання перирантеріїв на культових ділянках свідчать про те, що їх можна розцінювати не лише як підношення на ці ділянки, а і як утилітарні речі, що використовувалися для потреб культових практик.

Белов, Г. Д. 1953. Эллинистическая мозаика. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 34, с. 279-295.

Домбровский, О. И. 1994. Херсонесская галечная мозаика и некоторые аспекты истории античного искусства. *Северо-Западный Крым в античную эпоху*. Киев: Академия Евробизнеса, с. 159-208.

Зеест, И. Б., Марченко, И. Д. 1962. Некоторые типы толстостенной керамики из Пантикапея. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 103, с. 149-165.

Козленко, Р. А. 2021. Казармы римского гарнизона в Ольвии. *Stratum plus*, 4, с. 359-382.

Крыжицкий, С. Д. 1985. *Ольвия. Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов*. Киев: Наукова думка.

Кузнецов, В. Д. 2000. *Организация общественного строительства в Древней Греции*. Москва: Языки русской культуры.

Лейпунська, Н. О. 1980. Лутерії з Ольвії. *Археологія*, 33, с. 32-46.

Русяева, А. С. 1979/17. *Отчет о раскопках на участке АГД*. Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 9495.

Русяева, А. С. 1984/29. *Отчет о раскопках в Ольвии на участке АГД в 1984 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 21261.

Русяева, А. С. 2006а. Строительные остатки алтарей. *Древнейший теменос Ольвии Понтийской* (Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Suppl. 2). Симферополь, с. 53-74.

Русяева, А. С. 2006б. Строительные остатки второстепенных сооружений, *Древнейший теменос Ольвии Понтийской* (Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Suppl. 2). Симферополь, с. 75-94.

Секерская, Н. М. 1989. *Античный город Никоний и его округа в VI—IV вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.

Скуднова, В. М. 1959. Из неизданных материалов Ольвии VI—V вв. до н. э. *Советская археология*, XXIX—XXX, с. 248-262.

Славин, Л. М. 1957/13. *Отчет о работах Ольвийской экспедиции 1957 года*. Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 3228.

Славин, Л. М. 1961/10. *Отчет о работах Ольвийской экспедиции в 1961 году*. Науковий архів ІА НАН України, ф. е. 3798.

Фармаковский, Б. В. 1926. Отчет о раскопках в Ольвии в 1924 году. *Сообщения Государственной Академии истории материальной культуры*, I. Ленинград, с. 143-163.

Худяк, М. М. 1962. *Из истории Нимфея VI—III вв. до н. э.* Ленинград: Государственный Эрмитаж.

Шевченко, Т. М. 2021. Лутерії, що зберігається в музеї НІАЗ «Ольвія». *Борисфеніка II: пам'яті В.В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії)*, 5—6 травня 2021 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», с. 106-108.

Alexandrescu Vianu, M. 2000. *Les statues et les reliefs en pierre* (Histria IX). Bucarest-Paris.

Apollonia du Pont. 2019. *Collections du Louvre et des musées de Bulgarie (catalogue de l'exposition)*. Sofia.

Bergquist, B. 1967. *The Archaic Greek Temenos. A Study of Structure and Function*. Lund.

Bergquist, B. 1998. Feasting of Worshipers or Temple and Sacrifice? The Case of Heraclion on Thasos. *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence*. Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22—24 October 1993. Stockholm, p. 57-72.

Bruneau, Ph. et alii. 1970. *L'îlot de la maison des comédiens* (Délos XXVII). Paris.

Bujskikh, A. V. 2015. The Southern Temenos in Pontic Olbia (Preliminary Results of the Investigations). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 21, p. 222-250.

Cahill, N. 2002. Household and City Organization at Olynthus. New Haven-London.

Cahill, N. 2010. Functional Analyses of Ancient House Inventories. *Städtisches Wohnen im östlichen Mittelmeerraum 4 Jh. v. Chr. — 1. Jh. n. Chr.* Wien, p. 477-495.

Doepner, D. 2002. *Steine und Pfeiler für die Götter. Weihgeschenkattungen in westgriechischen Stadtheiligtümer* (Palilia 10). Wiesbaden.

Ducat, J. 1964. Périrrhantéria. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 88, No 2, p. 577-606.

Ducrey, P., Metzger, I. R., Reber, K. 1993. *Le Quartier de la Maison aux mosaïques* (Eretria VIII). Lausanne.

Fourrier, S., Hermans, A. 2006. *Le sanctuaire d'Aphrodite. Des origines au début de l'époque impériale* (Amathonté IV). Athènes.

Gebhard, E. R. 2002. Caves and Cults at the Isthmian Sanctuary of Poseidon. *Peloponnesian Sanctuaries and Cults*. Proceedings of the Ninth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994. Stockholm, p. 63-74.

Genovese, G. 1999. *I santuari rurali nella Calabria Greca*. Roma.

Guettel Cole, S. 1988. The Uses of Water in Greek Sanctuaries. *Early Greek Cult Practice*. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986. Stockholm, p. 162-165.

Håland, E. J. 2007. From Water in Greek Religion, Ancient and Modern, to the Wider Mediterranean and Beyond. *Comparative Civilizations Review* 56, No 56, p. 56-75.

Håland, E. J. 2009. Water Sources and the Sacred in Modern and Ancient Greece and Beyond. *Water History* 1, No 1, p. 83-108.

Hoepfner, W. 1999. Die Epoche der Griechen. *Geschichte des Wohnens 1. 5000 v. Chr. — 500 n. Chr. Vorgeschichte, Frühgeschichte, Antike*. Stuttgart, S. 123-608.

Linders, T. 1987. Gods, Gifts, Society. *Gifts to the Gods*. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985. Uppsala, p. 115-122.

Reber, K. 1998. *Die klassischen und hellenistischen Wohnhäuser im Westquartier (Eretria X)*. Lausanne.

Robinson, D. M. 1930. *Architecture and Sculpture: Houses and other Buildings* (Olynthus II). Baltimore, London.

Robinson, D. M., Graham, J.W. 1938. *The Hellenic House. A Study of the Houses Found at Olynthus with a Detailed Account of those Excavated in 1931 and 1934* (Olynthus VIII). Baltimore, London.

Zaidman, B., Pantel, P. S. 1989. *Religion in the Ancient Greek City*. English transl. Cambridge.

Надійшла 18.10.2021

А. В. Буйських¹, Т. Н. Шевченко²

¹ Член-корреспондент НАН України, заступитель директора, Інститут археології НАН України

² Младший научный сотрудник отдела Археологии Нижнего Побужья, Национальный историко-археологический заповедник «Ольвия» НАН України

ОЛЬВИЙСКИЕ ПЕРИРАНТЕРИИ

Из раскопок Ольвии происходит серия керамических и каменных, преимущественно мраморных, больших открытых сосудов в форме неглубоких чаш, которые устанавливались на высоких ножках-пьедесталах. На керамические сосуды нанесен штампованный декор по внешней стороне края; обычно он состоял из нескольких рельефных поясов — ионийского киматия (ов), одного или двух шнуров жемчужника; у мраморных сосудов по внешней стороне края была обозначена только профилировка. Такие сосуды в современной литературе принято интерпретировать в качестве периантериев (periantheria). Согласно условиям находок и стилистике орнамента, наиболее ранние из известных сосудов относятся к позднеархаическому времени. Пик их использования приходится на V в. до н. э.

В Ольвии периантерии обнаружены на двух культовых участках, Западном и Южном теменосах, в ботросах и в культурных напластованиях. Безусловной является их принадлежность к культовому инвентарю. Широкий круг аналогий, известный по памятникам Средиземноморья, свидетельствует, что периантерии предназначались для священной воды, которая использовалась для ритуальных омовений перед началом жертвоприношений и после таковых. Следы горения на керамическом сосуде, происходящем из Западного теменоса, подсказывают, что на каком-то этапе своей эксплуатации он мог использоваться и в качестве алтаря для сожжения пожертвований.

В позднеклассическое — эллинистическое время частью ежедневного быта становятся лутерии (loutēria) — идентичные по форме сосуды для воды, также изготовленные из керамики и камня, преимущественно мрамора, но меньших размеров. Эти сосуды стояли на высоких подставках-пьедесталах, часто проработанных в виде каннелированных колонок. Контекст таких находок связан преимущественно с жилыми домами как в Средиземноморье, так и в Ольвии, что позволяет высказать предположение об изменении их функционального использования. Кроме того, изучение ольвийской коллекции ритуальных сосудов открывает еще одну неизвестную страницу номенклатурного состава товаров, привозимых в Ольвию.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Северное Причерноморье, Ольвия, теменос, периантерий, вотивные приношения, лутерий.

Alla V. Buiskiykh¹, Tetiana M. Shevchenko²

¹ Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-7233-1288, abuiskikh@ukr.net

² Junior Research Fellow of the Department of Archaeology of the Lower Buh region, National Historical and Archaeological Reserve «Olbia» of the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0002-4237-8074, tanua.shevchenko@ukr.net

OLBIAN PERIRANTHERIA

From Olbia's excavations comes a series of ceramic and stone, mostly marble, large open vessels in the shape of shallow bowls, which were installed on high pedestals. On ceramic vessels the stamped decor on the outside of the edge; it usually consisted of several relief belts — Ionic cymatium (ovolos), one or two pearl cords; in the case of marble vessels, only profiling was marked on the outer side of the edge. Such vessels in the modern literature are interpreted as perirantheria. According to the conditions of the finds and the style of the ornament, the earliest of the known vessels belong to the late Archaic period. The peak of their usage falls on the 5th century BCE.

In Olbia, periranthria have been found in two cult sites, the Western and Southern temenoi, the botroses, and the cultural strata. Their belonging to the cult inventory is unconditional. A wide range of analogies, known from the monuments of the Mediterranean, indicate that the periranthria were intended for sacred water, which was used for ritual ablutions before and after the sacrifices. Traces of burning on a ceramic vessel originating from the Western Temenos suggest that at some stage of its operation it could be used as an altar for burning offerings.

In the late Classical and Hellenistic periods, louteria became a part of everyday life – identical in shape water vessels, also made of ceramics and stone, mostly marble, but smaller in size. These vessels stood on high pedestals, often designed as fluted columns. The context of such finds is mainly related to residential buildings in both the Mediterranean and Olbia, which suggests a change in their functional usage. In addition, the study of the Olbian collection of ritual vessels opens another unknown page in the nomenclature of goods brought to Olbia.

Key words: Northern Black Sea region, Olbia, temenos, periranthria, votive offerings, louterion.

References

- Belov, G. D. 1953. Ellinisticheskaia mozaika. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 34, p. 279-295.
- Dombrovskiy, O. I. 1994. Khersonesskaia galechnaia mozaika i nekotoryie aspekty istorii antichnogo iskusstva. *Severo-Zapadnyi Krym v antichnuu epokhu*. Kyiv: Akademiia Evrobiznesa, p. 159-208.
- Zeest, I. B., Marchenko, I. D. 1962. Nekotoryie tipy tolstostennoi keramiki iz Pantikapeia. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 103, p. 149-165.
- Kozlenko, R. A. 2021. Barracks of the Roman Garrison in Olbia. *Stratum plus*, 4, p. 359-382.
- Kryzhitskiy, S. D. 1985. *Olviia. Istoriograficheskoe issledovanie arkhitekturno-stroitelnykh kompleksov*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kuznetsov, V. D. 2000. *Organizatsiia obshchestvennogo stroitelstva v Drevnei Gretsii*. Moskva: Yazyki russkoi kultury.
- Leipunskaya, N. O. 1980. Luterii z Olvii. *Arheologia*, 33, p. 32-46.
- Rusiaeva, A. S. 1979/17. *Otchet o raskopkakh na uchastke AGD*. Research Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. e. 9495.
- Rusiaeva, A. S. 1984/29. *Otchet o raskopkakh v Olvii na uchastke AGD v 1984 g.* Research Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. e. 21261.
- Rusiaeva, A. S. 2006a. Stroitelnye ostatki altarei. *Drevneishyi temenos Olvii Pontiiskoi* (Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii, Suppl. 2). Simferopol, p. 53-74.
- Rusiaeva, A. S. 2006b. Stroitelnye ostatki vtorostepennykh sooruzhenii. *Drevneishyi temenos Olvii Pontiiskoi* (Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii, Suppl. 2). Simferopol, p. 75-94.
- Sekerskaia, N. M. 1989. *Antichnyi gorod Nikonii i ego okruga v VI-IV vv. do n.e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Skudnova, V. M. 1959. Iz neizdannykh materialov Olvii VI-V vv. do n. e. *Sovetskaia arkheologiya*, XXIX-XXX, p. 248-262.
- Slavin, L. M. 1957/13. *Otchet o rabotakh Olviiskoi ekspeditsii 1957 goda*. The Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. e. 3228.
- Slavin, L. M. 1961/10. *Otchet o rabotakh Olviiskoi ekspeditsii v 1961 godu*. The Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. e. 3798.
- Farmakovskii, B. V. 1926. Otchet o raskopkakh v Olvii v 1924 godu. *Soobshcheniia Gosudarstvennoi Akademii istorii materialnoi kultury I. Leningrad*, p. 143-163.
- Khudiak, M. M. 1962. *Iz istorii Nimfeia VI-III vv. do n. e.* Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh.
- Shevchenko, T. M. 2021. Luterii, shcho zberigaetsia v muzei NIAZ "Olviia". *Borystenika II: pamiati V. V. Krutilova (arkheologichni doslidzhennia ostrova Berezan y konteksti evropeiskoi istorii)*, 5-6 travnia 2021 r. Mykolaiv: NDTs Lukomore, p. 106-108.
- Alexandrescu Vianu, M. 2000. *Les statues et les reliefs en pierre* (Histria IX). Bucarest-Paris.
- Apollonia du Pont. 2019. *Collections du Louvre et des musées de Bulgarie (catalogue de l'exposition)*. Sofia.
- Bergquist, B. 1967. *The Archaic Greek Temenos. A Study of Structure and Function*. Lund.
- Bergquist, B. 1998. Feasting of Worshipers or Temple and Sacrifice? The Case of Heracleion on Thasos. *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence*. Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22–24 October 1993. Stockholm, p. 57-72.
- Bruneau, Ph. et alii. 1970. *L'ilot de la maison des comédiens* (Délös XXVII). Paris.
- Bujskikh, A. V. 2015. The Southern Temenos in Pontic Olbia (Preliminary Results of the Investigations). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 21, p. 222-250.
- Cahill, N. 2002. Household and City Organization at Olynthus. New Haven-London.
- Cahill, N. 2010. Functional Analyses of Ancient House Inventories. *Städtisches Wohnen im östlichen Mittelmeerraum 4 Jh. v. Chr. — I. Jh. n. Chr.* Wien, p. 477-495.
- Doepner, D. 2002. *Steine und Pfeiler für die Götter. Weihgeschenkattungen in westgriechischen Stadtheiligtümer* (Palilia 10). Wiesbaden.
- Ducat, J. 1964. Périranthéria. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 88, 2, p. 577 — 606.
- Ducrey, P., Metzger, I.R., Reber, K. 1993. *Le Quartier de la Maison aux mosaïques* (Eretria VIII). Lausanne.
- Fourrier, S., Hermans, A. 2006. *Le sanctuaire d'Aphrodite. Des origines au début de l'époque impériale* (Amathonté IV). Athènes.
- Gebhard, E. R. 2002. Caves and Cults at the Isthmian Sanctuary of Poseidon. *Peloponnesian Sanctuaries and Cults*. Proceedings of the Ninth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11 — 13 June 1994. Stockholm, p. 63-74.

- Genovese, G. 1999. *I santuari rurali nella Calabria Greca*. Roma.
- Guettel Cole, S. 1988. The Uses of Water in Greek Sanctuaries. *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986*. Stockholm, p. 162-165.
- Håland, E. J. 2007. From Water in Greek Religion, Ancient and Modern, to the Wider Mediterranean and Beyond. *Comparative Civilizations Review* 56, 56, p. 56-75.
- Håland, E. J. 2009. Water Sources and the Sacred in Modern and Ancient Greece and Beyond. *Water History* 1, 1, p. 83-108.
- Hoepfner, W. 1999. Die Epoche der Griechen. *Geschichte des Wohnens 1. 5000 v. Chr. - 500 n. Chr. Vorgeschichte, Frühgeschichte, Antike*. Stuttgart, p. 123-608.
- Linders, T. 1987. Gods, Gifts, Society. *Gifts to the Gods*. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985. Uppsala, p. 115-122.
- Reber, K. 1998. *Die klassischen und hellenistischen Wohnhäuser im Westquartier* (Eretria X). Lausanne.
- Robinson, D. M. 1930. *Architecture and Sculpture: Houses and other Buildings* (Olynthus II). Baltimore, London.
- Robinson, D. M., Graham, J. W. 1938. *The Hellenic House. A Study of the Houses Found at Olynthus with a Detailed Account of those Excavated in 1931 and 1934* (Olynthus VIII). Baltimore, London.
- Zaidman, B., Pantel, P.S. 1989. *Religion in the Ancient Greek City*. English transl. Cambridge.